

PERSONALITĂȚI

REEVALUĂRI: NEAGOE BASARAB – SCEPTICUL

SERGIU I. NICOLAESCU

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, „întâia mare carte a culturii românești (Constantin Noica), a avut la o reeditare de acum câteva decenii un impact puternic asupra cercetătorilor culturii române medii. Domnitorului-scriitor i s-au adus cele mai entuziaste elogii, a fost reconstituită istoria edițiilor și comentariilor, au fost contestate vehement încercările de a avea alte puncte de vedere privind originea și originalitatea textului. S-au făcut apropieri la *Principele* (1513) lui Machiavelli; Neagoe a devenit Lorenzo Magnificul. Nu-au lipsit apropierile de alte creații religioase sau laice, cei care au scris despre acest eveniment editorial nu au ezitat să folosească noțiuni de filosofia culturii, de cultură populară etc., nu au fost uitate nici capodopera arhitectonică a Mănăstirii Argeșului, ca și balada *Meșterul Manole*.

La această adevărată „ofensivă” de redescoperire a semnificațiilor *Învățăturilor...* un rol de neignorat l-a avut și revista *Argeș*, fapt bine motivat că această „moștenire” îi revenea de drept. Încă din anul 1967, cercetătorul Dan Zamfirescu, viitorul editor, publica articolul *Expresie genială a vechii civilizații românești* (*Argeș*, nr. 8/1967). Au urmat studii și eseuri numeroase, dintre care amintim: *Când au fost traduse Învățăturile lui Neagoe Basarab. Mărturii numismatice* de Octavian Iliescu (*Argeș*, nr. 10/ 1967) și mai ales *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie. Compoziție. Stil. Metaforă*, semnat de profesorul Gheorghe Vrabie (*Argeș*, nr. 1/ 1969). Este una din primele încercări de definire ca literaturii care se încrustează între paginile acestui monument de artă și civilizație românească.

O dată cu apariția ediției critice, pregătită pentru tipar de Dan Zamfirescu, Gheorghe Mihăilă și Florica Moisil (Editura Minerva, 1970), „campania” a reînceput. Semnalul l-a dat poetul Gheorghe Tomozei, care a acordat Premiul Revistei *Argeș* pe anul 1971 editorilor, premiu care avea nu numai o semnificație simbolică, ci și una materială. Au urmat articolele și eseurile publicate în revistă, care merită reamintite mai ales prin diversitatea semnăturilor și, implicit, prin seriozitatea științifică a textelor. Au semnat: Paul Anghel, Pavel Chihaiia, Dinu C. Giurescu, Nicolae Baltag (*Argeș*, nr. 3/1971), Maria Luiza Cristescu, Aurel Vasiliu, Adriana Rujan (*Argeș*, nr. 4-5/ 1971) și din nou Paul Anghel (*Argeș*, nr. 11/ 1971).

În vara anului 1971, la Curtea de Argeș a avut loc o importantă sesiune științifică, consacrată împlinirii a 450 de ani de la trecerea la cele veșnice a lui Neagoe Basarab. Cu acest prilej a fost dezvelit un monument, iar Dan Zamfirescu a pregătit un masiv volum (*Neagoe Basarab, 1512-1521*, Editura Minerva, 1972). Antologia

cuprinde cele semnificative texte începând cu Gavriil Protul, trecând prin B. P. Hasdeu, N. Iorga, P. P. Panaitescu și încheindu-se cu numeroase contribuții contemporane (Al. Piru, Virgil Cândea, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Edgar Papu, Ioan Alexandru, Leonid Dimov etc.).

A urmat importanța monografiei semnată tot de Dan Zamfirescu, subintitulată *Probleme controversate* (Editura Minerva, 1973), în care autorul a încercat și, în mare parte, a reușit să lămurească numeroasele controverse legate de text (datate, originalitate etc.) și integrându-l între cele mai importante contribuții românești ale vremii. De altfel, încă din anul 1971 a apărut o monografie semnată de istoricul Manole Neagoe (Editura Științifică).

Interesul pentru *Învățăturile...* s-a mai estompat în anii următori, „coborând” în ample, dar mai rare lucrări de sinteză. Consemnăm analizele riguroase semnate de Pavel Chihaia (*De la Negru-Vodă la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Editura Academiei, 1976 și *Sfârșit și început de ev*, Editura Eminescu, 1977) și Edgar Papu (*Barocul ca tip de existență*, vol. II, Editura Minerva, 1977). O amploare deosebită a dat cercetării acestui monument istoric literar Dan Horia Mazilu în cărțile sale *Literatura română în epoca Renașterii* (Editura Minerva, 1984) și *Proza oratorică în literatura română veche* (Editura Minerva, 1987). Articolele ocazionale au apărut în alte reviste dar, oricum, rămâne valabilă observația estompării interesului față de acest eveniment editorial. Un exemplu recent este lămuritor. A apărut o nouă ediție a *Învățăturilor...* (1996), îngrijită de același editor, de data aceasta, în condiții tipografice excepționale. Toate laudele din deceniile trecute au fost uitate, ediția nu a stârnit nici un ecou. Și mănăstirea a devenit un simplu obiectiv turistic, iar balada *Meșterului Manole* este coborâtă la nivelul unei intrigi oarecare. Ce mai contează interpretările sublime ale motivului semnate de G. Călinescu, D. Caracostea, Mircea Eliade!

*

*

*

În textele sus-amintite se admite că autorul *Învățăturilor...* a fost Neagoe, sau, cel puțin „redactarea” s-a făcut sub directă lui supraveghere. Au fost identificate numeroase „izvoare”, a fost subliniată „contribuția” domnitorului etc. Important rămâne că această capodoperă există, dând naștere la atâtea discuții fecunde care au încercat clarificarea multiplelor „probleme controversate” ale literaturii noastre medii.

Una dintre întrebările-cheie rămâne, chiar după toate argumentele bibliografiei sus-amintite. Care au fost *motivele* care l-au determinat pe Neagoe ca la un moment dat, să se aplece asupra „subiectului”? După o perioadă de viață extrem de aventuroasă, atât la Târgoviște, în tinerețe, când se iniția în secretele domniei cât și în lupta pentru ocuparea tronului, în urma unor bătălii decisive, în timpul cărora nu au lipsit riscurile, Neagoe a trăit revelația că el este *alesul*, acționând în consecință. Nu a trecut multă vreme de când întreaga țară i s-a așternut la picioare și domnitorul a început o adevărată „campanie” de construcție sau reconstrucție a monumentelor religioase. Mai mult, se gândește și la această „operă scrisă”, intuind, poate, că este mai durabilă decât pietrele. Este posibil ca „muștrările de conștiință” să fie mai puternice decât „iertările” pe care și le cerea de la forțele divine. Ecurile istorice ajunse până la noi asupra unui domnitor trăit printre lumânări și miros de tămâie și „literat pios” sunt doar aparențe. Neagoe a fost necruțător cu dușmanii reali sau potențiali care, considerându-se frustrate

în drepturile lor, îl părăsc Sultanului Selim că ar fi omorât 3000 de boieri. Cifra este exagerată, concedes specialiștii, dar important rămâne că domnia nu i-a fost atât de liniștită după cum lasă să se înțeleagă majoritatea interpretărilor mai vechi sau mai noi.

A fost Neagoe Basarab o personalitate renescentistă? Prin conexiunea „faptelor” și a „vorbelor” rămase moștenire, Neagoe este un renescentist, în măsura în care acceptăm că toată Europa a trăit un fior de moarte la căderea Bizanțului sub turci, cu aproximativ 50 de ani înainte ca el să vină pe tronul Țării Românești. Impulsurile marii Renașteri italiene se petrecuse o dată cu refugiiul marilor învățați de la Constantinople în Italia, exemplul lui Gemistos Plheton rămânând ilustru. Renescentismul a fost o stare de spirit și nu s-a oprit la granițele unei țări cum, de altfel, ne-o dovedește evoluția întregii culturi românești. „Starea mentală” a unei mișcări culturale românești după 1453 a fost caracterizată de Nicolae Iorga cu o formulă fericită: „Bizanț după Bizanț”. Legăturile Țărilor Române erau de veacuri și erau atât de strânse încât, în ciuda cuceririi Constantinopolului, Ștefan cel Mare se va căsători cu Maria de Mangop, urmașa unor Paleologi care nu mai aveau nici o putere. Neagoe, urmărindu-i exemplul, făcuse tot o căsătorie „din interes” cu Despina din familia ortodoxă sârbească a Brancovicilor. Semnificația unor asemenea căsătorii de conveniență nu mai trebuie demonstrată. Ele au fost făcute nu numai pentru a asigura alianțe puternice (care, de altfel, nici nu mai erau), cât, mai ales pentru o „recunoaștere europeană”, dar și pentru apărarea „drepte credințe” ortodoxe în fața marii agresiuni a islamismului.

Ne întrebam mai sus, de ce, la un moment dat al vieții sale, Neagoe s-a apropiat mai mult de textele sacre. Este posibil ca, o dată cu puterea, domnitorul să fi „câștigat” și o boală necruțătoare care se instalase în întreaga familie (îi muriseră deja trei copii) și care, probabil, îl ținuse și pe el fără crutare. Cititor asiduu al *Bibliei*, domnitorul se pare că a avut timp mai mult să reflecteze la *marea trecere*, amintindu-și ce făcuse în tinerețea lui aventuroasă.

Perioada de „sfârșit și început de ev” (Pavel Chihaia), deceniul petrecut de Neagoe pe tron este unul de liniște în țară, menținută prin tratate, dar și cu destui bani. „Împăcarea cu Dumnezeu” (nu-și făcuse timp nici să meargă la moartea micii sale) este înceată, iar orația funebră „la dezgroparea oaselor” este un târziu gest de recunoaștere. Dar și o *sceptică* reparație din partea unui om care începuse să se obișnuiască cu moartea, să-i intre în obișnuință să-și plângă nu numai copiii, ci și pe cele două slugi. Ceva se întâmplase în sufletul său, iar scrierea, în întregimea ei, este o uriașă spovedanie, o recunoaștere: că el *nu* făcuse faptele bune pe care le recomandă cu atâta insistență fiului său. Spovedanie înaintea acelei *treceri* presimțite, în timpul căreia își amintește de multe, inclusiv de demnitatea omului, de „viața neîntinată” și „faptele bune” și de milostenie. Pildele preluate din *Vechiul Testament* sunt pedagogice, politice și morale, ba chiar ajunge și la cunoscutul motiv „deșertăciunea deșertăciunilor”. Toate atinse de același scepticism, pe care îl învinge convins că merită să învingi această stare, învățându-și fiul cum să domnească. Altfel nu ai mai fi avut nici un rost partea a II-a a „manualului” său de conduită regală. Spovedania din prima parte, numeroasele rugăciuni adresate mai ales Maicii Domnului aduceau în suflet o liniște, o ușurare, o eliberare de obsesiile care îl măcinau. Spirit lucid, Neagoe procedează ca orice bun gospodar care-i împărtășește fiului său o experiență pe care o câștigase într-o viață de așteptare, dar și de acțiune. Este obiceiul care face parte din tradiția populară ca *la*

trecere să lase urmaşului „cu limbă de moarte” sfaturile ca şi îndatoririle pe care le crede de cuviinţă. Nu se ştie niciodată dacă acest testament va fi îndeplinit, de aceea scepticismul pe care îl pomeneam mai sus străbate această a II-a parte a *Învăţăturilor...* „Unsul lui Dumnezeu” nu va „da samă” decât în faţa divinităţii, dar până atunci este convins că viaţa de pe pământ se cuvine trăită conform unui cod bazat pe tradiţia culturală a momentului, dar şi pe experienţa personală, cod căruia el îi fixează limitele.

Alegoria cea mai instructivă este cea a *grădinii*, ţara este o grădină de care se îngrijeşte „unsul lui Dumnezeu”: „Eu, filii mei, am grădină şi această grădină, cu darul şi cu ajutorul lui Dumnezeu, între multele mele osteninţe şi nevoinţe, o am făcut şi o am crescut frumos şi bine. Grădina aceea şi creşterile cele frumoase dintr-însa sunt boierii mei cei mari şi cinstiţi, *pe care i-am îngrădit cu gard* (s.n.) ca un zid de piatră şi am apărut grădina mea, ca nu cumva să îndrăznească cineva să intre într-însa şi să strice ceva din ostenelile mele”. Motivul grădinii cultivate a străbătut veacurile, noutatea în textul de mai sus constă tocmai în „creşterea frumoasă şi bună” care în textul sacru este făptuită de Dumnezeu, o dată pentru totdeauna. „Creşterile cele frumoase” – boierii – trebuiau supravegheate, îngrădite cu „gard de zid”, mai ales că „anturajul” Curţii Domneşti îşi schimbase compoziţia. După câştigarea domniei, au fost ridicaţi în rang cei care îl ajutasera, dar şi dintre aceştia se puteau ivi pretendenţi. Pilda cu Avesalom care se revoltase împotriva lui David este un avertisment discret pentru cei care, aflaţi în „grădina” sa ar încerca să procedeze la fel. Nu mai acceptă nici un fel de nesupunere după ce şi-a văzut visul împlinit: „Iea aminte acum şi vezi: cel ce se scoală asupra Împăratului şi unsului lui Dumnezeu, fără porunca celui de Sus nu va reuşi” pentru că „nu te-au uns ei (boierii) pe tine ca domn, ci te-a uns Dumnezeu”. Cât de „uns” de Dumnezeu a fost Neagoe se ştie, el nu ezitase la 23 ianuarie 1512 să-l înfrunte pe Vlad cel Tânăr, care era un copil, să-l prindă şi să-i taie capul. Cei 20 de ani petrecuţi pe lângă Curtea Domnească, unde a avansat, încet dar sigur, l-au învăţat cum trebuie câştigată, cultivată şi menţinută grădina. Numeroasele călătorii pe la moşiile Craioveştilor pe la mănăstiri şi cetăţi, dar şi la Constantinopol şi în Ungaria, i-au ascuţit mintea şi i-au întărit inima. Îngrădirea grădinii cu gard şi apoi cu zid se înscrie în rândul aceleiaşi *metafore sceptice*, dar metafora este depăşită prin acţiuni practice: va plăti tribut turcilor, va încheia înţelegeri cu vecinii, nu va ignora nici puterea papală, încheind un tratat cu Papa Paul al X-lea. Aflat într-o grădină „îngrădită cu gard ... ca să nu cumva să îndrăznească cineva să intre într-însa”, nu se poate spune că Neagoe nu a „dialogat” cu Europa, cu principalele forţe ale timpului. Experienţa într-o domnie a lui Petru Cercel, umblat în lung şi în lat în această Europă, dar care îşi terminase viaţa tot la Constantinopol, trădat de proprii lui boieri, îl convinseseră că de mai mare folos era să-şi îngrijească grădina proprie. Cu o mână pe Biblie şi cu alta în visterie, cu exemple bine alese, Neagoe dorea „slugi drepte”: „Pentru că celui ce este domn adevărat, nu i se cuvine să aibă rude, ci numai slugi drepte” pentru „a păzi dregătoria cu cinste”. Şi pe boieri îi îndeamnă ca, la rândul lor, atunci când îşi aleg slujbaşi mărunţi se cuvine ca şi ei să fie cinstiţi şi să-şi câştige prin destoinicie dregătoria. O dată deveniţi „slugi domneşti”, slujbaşii mărunţi se cuvine să aibă o atitudine condescendentă, aproape protocolară atât în viaţa cotidiană cât şi în situaţii speciale: „Căci, dacă vei aşeza sluga ta la masă la un loc, iar a doua zi îl vei aşeza mai jos într-acele ceas se va întrista inima lui”. O atenţie specială trebuie acordată ostaşilor cu ajutorul cărora obţinuse domnia („iar ostaşilor tăi dă-le să bea îndestul, cât au nevoie”). Această „gradare” a atenţiei pe

care, probabil, a folosit-o și în realitate, este un rezultat al experienței personale pe care o fundamentează teoretic cu citate din textele sacre.

Și pedepsele au o anumită „etapizare” fiind aplicate cu grijă și atunci când are mintea trează: „Și nici dacă ai vreo mânie împotriva cuiva însă de la trezie, să nu dai la iveală mânia ta la beție împotriva slugii tale și s-o înjosești”. De altfel, sfaturile privind comportamentul la petreceri sunt extrem de semnificative în totalitatea lor. Nu trebuie să uite nici un moment cine este: „trebuie să ai mintea ta după acele cântări dacă vrei să fii întreg”, ca atare, „tu încă să bei, dar cu măsură, încât mintea ta să biruiască vinul, iar nu să biruiască vinul mintea ta”. Subtextul acestui sfat constă în înțelesurile multelor exemple din Biblie, dar și din experiența cotidiană. La petreceri afli mai bine ce gândesc cei din jur, care, o dată prinși de fumurile vinului își dau drumul la gură. Atunci trebuie să se apeleze la „minte”, la judecata rece și cumpănită: „Și mintea ta să cunoască mintea slugilor tale și să nu cunoască mintea slugilor tale mintea ta”. Este atitudinea unui diplomat la care *rațiunea* („minte”) primează pentru a cântări toate situațiile și a alege pe cea mai convenabilă.

Viciul beției este lesne asociat cu cel al desfrâului, viitorul domn neavând dreptul să cadă sub influența femeilor, exemplu ilustru fiind cel al Dalilei: „cu adevărat nu este în toată lumea viață mai rea decât din pricina femeii viclene”. Neagoe a fost un „familist” convins, a avut mulți copii, din păcate, morți la o vârstă fragedă. Căsătoria cu Doamna Despina-Milița, cu un rost politic evident „european”, copiii mulți presupuneau domnia ereditară, de care Neagoe nu a avut parte. „Mână spartă” în privința construcției sau refacerii lăcașurilor de cult, și-a îndreptat ochii și mintea („minte e steagul trupului”) spre sudul ale cărui focare de ortodoxie căzuseră sub mâna lungă a lui Alah. Ar fi excesiv de moral să socotim că în acest fel ținea spre o împăcare cu Dumnezeu. Neagoe nu era un habotnic, ci avea o personalitate puternică, în stare să tranșeze de partea lui o „înțelegere” ca un „uns al lui Dumnezeu”, în buna tradiție bizantină, căruia i se îngăduie orice pe pământ.

Interpretarea „tăcerii” (Constantin Noia) ca o „tehnică de viață spirituală” este valabilă în măsura în care sunt acceptate faptele anterioare drept obsedante și încearcă prin „tăcere” să se desprindă de ele. Dar nu numai prin tăcere ci și prin alte fapte „plăcute lui Dumnezeu”, concrete și eficiente așa cum făcuseră atâția regi din Biblie, împărați ai Bizanțului, domnitori de la Argeș și Târgoviște. Neagoe se simțea egalul lor și, ca atare, fundamentează și o teorie despre domnie, *după* ce a ajuns pe scaunul țării. În aceeași alegorie a grădinii se găsesc numeroase soluții pentru tot felul de situații în care ar putea fi prins un domnitor, situații care ar primejdi „creșterile cele frumoase”. Atunci el recomandă ca din când în când „boierii cei mari și cinstiți” care dau semne de tulburare a rostului domniei se cuvine să curețe grădina „de toate nuiielele cele uscate care nu fac rod”. Și pe cine se putea sprijini pentru a-și „curăți grădina” decât pe ostași. În consecință, pe pereții Mănăstirii Argeșului au fost pictați de către „zugravul de subțire” Dobromir, sfinți militari, iar portretele lui și ale familiei nu sunt în rasa de călugări, ci în haine somptuoase, ca niște veritabili urmași ai Bizanțului.

Neagoe era un om de lume și un om care înțelegea foarte bine lumea, știind foarte bine să se comporte în cele mai complicate situații. Dovada istorică rămâne sfîntirea Bisericii de la Argeș la care au participat numeroase fețe bisericești și laice, pentru care se cuveneau protocoale speciale și asupra cărora veghea însuși domnitorul. Când descrie un asemenea protocol, este atinsă treapta de sus a scepticismului,